

II. Проблеми відшкодування шкоди, завданої довкіллю внаслідок збройної агресії військ Російської Федерації в Україні

DOI: 10.33498/Юшн-2022-06-055

Марія Ващин

докторка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5588-7716>
mary.vashchyn@gmail.com

УДК 349.6

ЮРИДИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Метою статті є визначення комплексу організаційно-правових інструментів юридичного механізму формування достовірних даних про факти руйнації природного середовища України внаслідок збройної агресії Російської Федерації (РФ), що може слугувати підставою притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності щодо відшкодування завданої Україні екологічної шкоди.

Констатовано, що підставою притягнення РФ як держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності та сплати репарацій Україні за руйнацію довкілля внаслідок російсько-української війни є міжнародно-правові документи, що є джерелами міжнародного гуманітарного права, та багатосторонні природоохоронні угоди.

Наголошено, що з точки зору формування доказової бази важливим є порівняльний аналіз актуальних даних моніторингу стану довкілля й окремих природних ресурсів за фактами заподіяння екологічних збитків внаслідок збройної агресії із тими, що фіксувалися до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, а також доведення причинно-наслідкового зв'язку між фактами заподіяння і настання екологічної шкоди.

Встановлено, що відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй українська армія протидіє неспровокованій збройній агресії РФ і застосовує силу винятково у цілях оборони, захисту суверенітету та територіальної цілісності України, відтак до нашої держави не повинні застосовуватися санкції міжнародно-правової відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому середовищу внаслідок воєнних дій Збройних Сил України.

Окреслено інституційну складову юридичного механізму визначення і фіксації екологічної шкоди, яку формує низка органів державної влади України: Державна екологічна інспекція України та її Оперативний штаб, Міністерство захисту

© Марія Ващин, 2022

Марія Ващишин

довкілля та природних ресурсів України, Спеціалізована екологічна прокуратура Офісу Генерального прокурора України, які комплексно забезпечують проведення державного екологічного контролю, здійснення постійного моніторингу довкілля і його природних компонентів, збору доказової бази та належної фіксації фактів заподіяння екологічної шкоди. Підтримано ідею щодо необхідності вдосконалення методології визначення шкоди навколишньому природному середовищу через впровадження концепції екосистемних послуг.

Проаналізовано підзаконні нормативно-правові акти України, що є підставою розрахунку екологічних збитків і втрат від збройної агресії РФ. Наголошено на важливості залучення закордонних експертів та активізації інших форм міжнародного співробітництва для оцінювання і верифікації розмірів шкоди, завданої довкіллю України в умовах війни, а також здійснення поструйнаційного моніторингу.

Ключові слова: охорона і відновлення довкілля; репарації; екологічні правопорушення; екологічний контроль: моніторинг довкілля; екосистемні послуги.

Метою статті є визначення комплексу організаційно-правових інструментів юридичного механізму формування достовірних даних про факти руйнації природного середовища України внаслідок збройної агресії Російської Федерації (далі – РФ), що може слугувати підставою притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності щодо відшкодування завданої Україні екологічної шкоди.

У результаті повномасштабного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 р. розпочалася активна фаза російсько-української війни. Окрім численних людських жертв, що мають характер геноциду українського народу, катастрофічних руйнувань від війни зазнають промислові об'єкти й об'єкти історико-культурної спадщини, транспортна і соціальна інфраструктури, цілі житлові квартали, окремі населені пункти та регіони. Попри ушкодження та руйнування матеріальних об'єктів, що у повоєнний період можуть бути відбудовані, непоправних збитків внаслідок воєнної агресії зазнає навколишнє природне середовище.

Важливим і надзвичайно актуальним завданням сучасної еколого-правової доктрини та правозастосовної діяльності України є розроблення ефективного механізму визначення шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу внаслідок воєнних дій РФ проти України та можливих і дієвих способів репарації завданих збитків. Репарації (від лат. *reparo* – відновлювати) означають повне або часткове відшкодування (за мирним договором або іншими міжнародними актами) державою, що розв'язала агресивну війну, збитків, заподіяних державі, що зазнала нападу. Очевидно, що процедура застосування репарацій перебуває у площині міжнародних правовідносин, водночас обов'язок достовірної фіксації фактів заподіяння шкоди довкіллю України покладається на національні інституції відповідно до вітчизняного законодавства, з урахуванням попередніх міждержавних кейсів щодо включення екологічних збитків до пакету репарацій.

Ще до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну фахівці міжнародного благодійного фонду “Екологія. Право. Людина” наголошували на тому, що Україна потребує допомоги з боку міжнародного співтовариства, щоби оцінити екологічну шкоду від воєнних дій та розпочати роботи з відновлення довкілля¹. З того часу масштаби екологічної шкоди, заподіяної Україні внаслідок війни, щодня катастрофічно зростають. Існує постійна загроза застосування хімічної та навіть ядерної зброї.

До переліку найбільш безсумнівних випадків шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу України внаслідок винятково бойових дій армії РФ, можна віднести:

- пожежі, що вже охопили понад 100 тис. га території України, із них половина – лісові пожежі;
- вирубування лісів і використання деревини для зведення фортифікаційних споруд;
- забруднення, засмічення та ерозія ґрунтів, спричинених вибухами снарядів і просуванням військової техніки;
- забруднення водойм, зокрема вод Чорного та Азовського морів від паливно-мастильних матеріалів, руху і затоплення військових суден;
- цілеспрямоване руйнування гребель і дамб на водосховищах;
- забруднення атмосферного повітря продуктами вибухового походження;
- прицільні влучання у нафтоховища та нафтопереробні заводи і вигорання нафтопродуктів;
- викиди в атмосферне повітря канцерогенних вуглеводнів та інших продуктів горіння внаслідок влучання в об’єкти хімічної промисловості;
- накопичення величезної кількості відходів руйнації у вигляді будівельного сміття, транспортних засобів і військової техніки;
- замінування ділянок суші та акваторій;
- задимлення, шумове забруднення;
- акустичні травми тварин, зокрема масова загибель червонокнижних дельфінів (понад 3 тис.) у Чорному морі внаслідок систематичної гідролокаційної роботи військових підводних суден РФ;
- знищення багатьох видів рослинного і тваринного світу, занесених до Червоної книги;
- накопичення величезної кількості відходів біологічного походження через вимушений забій тварин і птиці внаслідок відсутності електропостачання;
- знищення або ж суттєве руйнування об’єктів і територій природно-заповідного фонду та загальні значні втрати біорізноманіття.

Внаслідок лісових пожеж Рудого лісу в Чорнобильській зоні відчуження відбулося радіаційне забруднення цієї території. Крім того, постійно

¹ Олена Кравченко (ред), *Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству* (ЕПЛ 2015) 63.

існує ядерна загроза через захоплення атомних електростанцій та ймовірність влучання ракет по ядерних об'єктах, зростають санітарно-епідемічні проблеми населених пунктів у результаті руйнування очисних споруд, відсутності водопостачання і каналізації, масового неорганізованого захоронення трупів тощо.

За попередніми оцінками Міністерства захисту довкілля і природних ресурсів України, станом на початок червня 2022 р. загальна сума збитків, завданих навколишньому природному середовищу України внаслідок воєнної агресії РФ, становить 200 млрд грн. Однак очевидно, що ця цифра ще буде зростати. Водночас при цьому необхідно усвідомлювати, що відповідні підрахунки повинні здійснюватися за науково обґрунтованими методиками і бути релевантними, для того щоби міжнародні судові інституції могли верифікувати розмір екологічної шкоди, завданої довкіллю України у воєнний час РФ.

Для цього необхідно мати вагомі докази, що потребує налагодження збору фактичних даних про заподіяння екологічної шкоди та їх належної фіксації. При цьому часто проблематичним із міркувань безпеки є доступ фахівців до місць збройних екологічних інцидентів для забору проб через продовження там бойових дій, а також через відсутність необхідного лабораторного обладнання внаслідок його фізичного знищення, розграбування і вивезення окупантами до анексованого Криму, тимчасово окупованих територій України чи РФ.

З точки зору формування доказової бази важливим є порівняльний аналіз даних моніторингу стану довкілля та окремих природних ресурсів, що існував до повномасштабного вторгнення РФ в Україну і з моменту заподіяння екологічних збитків внаслідок збройної агресії, доведення причинно-наслідкового зв'язку між фактами заподіяння і настання екологічної шкоди. Окремо варто наголосити, що досить часто така екологічна шкода має кумулятивний характер і залежить від збігу багатьох чинників.

Проблема збору даних про екологічні збитки внаслідок збройної агресії полягає також і в тому, що довкілля традиційно не є найвищим пріоритетом у збройних конфліктах, на відміну від людських життів, житлового фонду, промислових об'єктів та транспортної інфраструктури. Однак британські експерти відзначають, що потенціал збору екологічних даних в умовах воєнного стану в Україні є набагато вищий, аніж в інших країнах, де відбувалися збройні конфлікти і велися активні бойові дії.

Зокрема, на міжнародній конференції “Вплив воєнних дій на довкілля в Україні та права людини – цивілізаційні виклики людству”, яка відбулася 4–6 липня 2022 р., міжнародним благодійним фондом “Екологія. Право. Людина” було залучено авторитетних вітчизняних і світових екологів та юристів, що дало змогу провести глибокий аналіз комплексу проблем

руйнації довкілля внаслідок збройної агресії РФ в Україні та визначити перспективи відшкодування Україні екологічної шкоди у міжнародних юрисдикційних та інших органах. На цій конференції з аналітичною доповіддю виступив Д. Вір, директор з питань досліджень і розробки політики Обсерваторії конфліктів і довкілля з Університету Шеффілда (Велика Британія). Він відзначив високий рівень екологічної дипломатії в Україні, активну участь громадських екологічних організацій та екологічних волонтерів, низький рівень дезінформації й непогані можливості фіксації та документування фактів руйнації довкілля і визначення екологічної шкоди попри безпосереднє ведення бойових дій та окупацію РФ значної частини території України.

Колишній член Компенсаційної Комісії Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) (*UNCC*) і співзасновник *ELAW* Л. де Сільва на цій конференції окреслив особливості створення цієї Комісії, її юрисдикцію та порядок розгляду претензій і позовів стосовно відшкодування екологічної шкоди на прикладі компенсаційного кейсу Кувейту проти Іраку. Для нашої держави важливо врахувати цю практику і домагатися впровадження подібного механізму формування і функціонування Компенсаційної Комісії ООН в інтересах України проти РФ. З цією метою потрібно вже вживати невідкладних заходів. Експерти наголошують на необхідності ухвалити резолюцію ООН про визнання і засудження збройної агресії РФ проти України, створити компенсаційний фонд і визначити механізм його наповнення та напрями використання для відновлення довкілля України у повоєнний період з обов'язковим проведенням поструйнаційного моніторингу виплачених компенсацій.

Усталений міжнародний порядок базується на засадах правомірної і допустимої міжнародним публічним правом поведінки держав у рамках поваги до державного суверенітету, прав та інтересів протилежної сторони, міжнародно-правових приписів і вимог справедливості. В. Гринчак зазначає, що мирне врегулювання міжнародних суперечностей є основним принципом міжнародного права, а у поєднанні з заборонаю застосування сили – підґрунтям міжнародних відносин, позаяк стосується їх найважливіших аспектів². Однак усіма цими принципами міжнародного права знехтувала влада РФ, захоплюючи території суверенної України внаслідок неспровокованого вторгнення, руйнуючи все на своєму шляху, застосовуючи тактику “випаленої землі” у буквальному сенсі.

В основі сучасного підходу до розуміння причин, змісту та наслідків шкоди, завданої навколишньому природному середовищу внаслідок воєнних дій, повинен бути покладений принцип міжнародного права навколишнього середовища – заборони воєнного чи будь-якого іншого

² Володимир Гринчак, *Дипломатичні засоби мирного врегулювання міжнародних суперечностей (міжнародно-правові аспекти)* (ЛНУ імені Івана Франка 2012) 3–4.

ворожого використання засобів впливу на довкілля. Цей принцип передбачає обов'язок держави при веденні воєнних дій дбати про захист навколишнього середовища від значних, довготривалих і серйозних збитків. Як відомо, Росія офіційно не оголошувала війни Україні, назвавши війну "спеціальною військовою операцією" й надалі залишається членом Ради Безпеки ООН, нівелюючи при цьому всі підвалини цієї організації, покликаної гарантувати мирне співіснування держав – членів ООН.

Принцип міжнародно-правової відповідальності держав за шкоду, заподіяну довкіллю, передбачений більшістю багатосторонніх природоохоронних угод, Стокгольмською декларацією та Декларацією Ріо. Статут ООН і принципи міжнародного права покладають на держави обов'язок забезпечувати, щоби діяльність, яка здійснюється під їхньою юрисдикцією чи контролем, не завдавала збитків навколишньому середовищу інших держав чи районів, що перебувають за межами національної юрисдикції.

Всупереч принципам міжнародного права РФ завдає катастрофічних збитків довкіллю України, особливо від війни потерпає біорізноманіття. Під загрозою повного зникнення перебувають 20 видів ендемічних рідкісних рослин, що зростають винятково в районах інтенсивного ведення бойових дій. Нині, за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, активні бойові дії завдали шкоди третині всіх об'єктів природно-заповідного фонду України, значної шкоди завдано водно-болотним угіддям міжнародного значення. Ця ситуація потребує вжиття заходів із невідкладного виявлення наявних техногенних екологічних проблем, спричинених війною, широкого оприлюднення рівня небезпеки та розроблення детального плану ліквідації кожної з проблем.

Оскільки Україна не має доступу до значної частини узбережжя Чорного й Азовського морів через їхню окупацію і контроль над ними армією загарбника, то необхідно залучати можливості держав-партнерів (Туреччини, Румунії, Болгарії, Грузії) та їхніми силами здійснювати вимірювання стану забруднення, документувати факти завданої шкоди водному середовищу. Згодом Україна зможе подати позов і захищати свої довкілльові інтереси, використовуючи цю доказову базу у міжнародному арбітражі.

Водночас оборонні дії української армії також завдають шкоди навколишньому, зокрема морському середовищу, що перебуває під охороною низки міжнародно-правових конвенцій. Тож чи не загрожує це санкціями міжнародно-правової відповідальності для нашої держави? У міжнародній судовій практиці сформувався з цього приводу така позиція:

<...> держави не позбавлені можливості використовувати своє право на самооборону відповідно до норм міжнародного права через існуючі зобов'язання щодо захисту навколишнього середовища. Однак держави

зобов'язані брати екологічні міркування до уваги, оцінюючи, що є необхідним і пропорційним при досягненні законних воєнних цілей³.

З цього приводу М. Медведєва наголошує, що протиправність діяння буде виключатися, якщо воно є законним заходом самооборони, застосованим відповідно до Статуту ООН, навіть у випадку заподіяння значної транскордонної шкоди⁴. Однак у сучасній науці міжнародного права питання допустимості застосування сили на підставі принципу необхідності є досить дискусійним з огляду на те, що Статут ООН передбачає лише два правомірні випадки застосування сили – самооборона та дії під керівництвом Ради Безпеки ООН⁵. Без сумніву, можна констатувати, що українська армія протидіє неспровокованій збройній агресії РФ і застосовує силу винятково у цілях оборони, захисту суверенітету та територіальної цілісності України, відтак до нашої держави не повинні застосовуватися санкції міжнародно-правової відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому середовищу внаслідок воєнних дій Збройних Сил України (далі – ЗСУ).

Захист довкілля має вирішальне значення для людства, тому за особливо серйозні посягання на ці фундаментальні інтереси цивілізації має наставати міжнародна кримінальна відповідальність. При кваліфікації екоциду варто враховувати наявність трьох його обов'язкових елементів:

1) фактично заподіяну шкоду довкіллю (біоті, літосфері, гідросфері й атмосфері);

2) шкода має бути значною, тривалою і серйозною, що визначатиметься масштабами або тяжкістю завданих довкіллю збитків, її тривалістю в часі, а також розмірами географічних районів, де вона зазнала поширення;

3) умисел суб'єкта повинен бути спрямований саме на заподіяння шкоди довкіллю.

При цьому він бажає або свідомо допускає масштаби небезпечних наслідків для досягнення перемоги у цій воєнній операції, збройному конфлікті чи для досягнення інших цілей⁶.

У сучасній міжнародно-правовій доктрині обґрунтовують необхідність закріплення поняття міжнародного екологічного злочину екоциду як найбільш тяжкого правопорушення, яке зумовить настання особливо негативних і тяжких наслідків для держави-порушниці, відтак матиме неабияке значення для пріоритетності норм з охорони

³ Legality of the threat or use of nuclear weapons. Advisory opinion of the International Court of Justice, 8 July 1996 (1996) Report of Judgments, Advisory opinions and Orders 242.

⁴ Марина Медведєва, *Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища* (Фенікс 2012) 132.

⁵ Keiver M., 'The Pacific salmon war: The defense of necessity revisited' (1998) 21 Dalhousie Law Journal 408–28.

⁶ Копылов М, *Юридическая ответственность за экологические преступления* (РУДН 2004) 161–2.

довкілля і встановить пряму заборону його забруднення імперативними нормами міжнародного права. Нині ж відповідальність держав за забруднення довкілля, як правило, настає за серйозні або ординарні правопорушення, тоді як найтяжчі злочини екологічного характеру відносяться до категорії воєнних злочинів, регулюються нормами міжнародного гуманітарного права та забезпечуються нормами міжнародного кримінального права⁷. Саме завдяки міжнародній підтримці та застосуванню норм міжнародного гуманітарного права Україна розраховує на відновлення економіки, інфраструктури, подолання гуманітарних проблем і відновлення довкілля.

У статті 441 Кримінального кодексу України екоцидом визнається масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу⁸. За даними Спеціалізованої природоохоронної прокуратури, в Україні вже зафіксовано понад 2 тис. злочинів проти довкілля, зокрема 270 фактів екоциду, вчинених представниками армії окупанта.

Інституційну складову юридичного механізму визначення і фіксації шкоди, завданої природному середовищу нашої держави внаслідок збройної агресії РФ, формує діяльність низки державних органів України. Державна екологічна інспекція України організовує проведення екологічного контролю за забрудненням і руйнацією довкілля. Постійний екологічний моніторинг за негативною динамікою стану навколишнього природного середовища від початку повномасштабного вторгнення РФ здійснює Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Порушення кримінальних проваджень, розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля та їх процесуальний супровід забезпечує Спеціалізована екологічна прокуратура Офісу Генерального прокурора України.

Позаяк розрахунок шкоди, збитків і втрат, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, належить до компетенції Державної екологічної інспекції України (далі – Держекоінспекція). Зараз при цій структурі створено і діє Оперативний штаб, покликаний здійснювати формування переліку всіх порушень у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечити належну доказову базу для притягнення РФ до міжнародно-правової відповідальності. Створення такого Оперативного штабу при Держекоінспекції обумовлено потребою залучення кваліфікованих спеціалістів (інспекторів) для фіксації порушень у сфері охорони навко-

⁷ Медведєва (н 4) 139.

⁸ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення: 13.07.2022).

лишнього природного середовища, а також здійснення розрахунку екологічної шкоди та збитків відповідно до затверджених методик⁹.

Оскільки існуючі в довоєнний період методики визначення екологічної шкоди навколишньому природному середовищу та його окремим компонентам в Україні не можуть бути релевантно застосовані для розрахунку екологічних втрат в умовах ведення бойових дій, було оновлено відповідну нормативну базу. Варто відзначити, що для розрахунку різних категорій шкоди та збитків внаслідок воєнних дій в Україні, зокрема й екологічних, спочатку було розроблено “Порядок визначення шкоди і збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації”¹⁰. Цим Порядком окремо визначено категорії втрат земельного фонду, лісового фонду, акваторії, надр, а також шкоди, завданої земельним ресурсам, водним ресурсам, атмосферному повітрю та збитків, які завдані територіям та об’єктам природно-заповідного фонду, та пов’язані із цим витрати. Фактично вісім із двадцяти напрямів, за якими здійснюється визначення шкоди та збитків, мають природоохоронний та природоресурсний характер. За всіма цими напрямками необхідне розроблення і затвердження методик визначення екологічної шкоди, які повинні враховувати особливості її заподіяння внаслідок військової агресії та неправомірного використання природних ресурсів на тимчасово окупованій території. Відповідальними за визначення шкоди та збитків за наведеними напрямками є Держекоінспекція, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України та Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд” затверджено Спеціальні такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд¹¹. Дія цієї постанови не поширюється на види рослин і тварин, занесених до Червоної книги України. На особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговує Додаток 9 до цієї Постанови, яким встановлено такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд внаслідок проїзду транспорту, прольоту та посадки літальних апаратів. Зокрема, за проліт літального апарата: літака нижче ніж 2 км, подолання ним звукового бар’єра над природним заповідником і заповідними

⁹ Дарія Росохата, ‘Роль органів екологічного контролю у фіксації воєнних злочинів проти довкілля на території України’ (2022) 74 Вісник Львівського університету. Серія юридична 141.

¹⁰ Порядок визначення шкоди і збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>> (дата звернення: 10.07.2022).

¹¹ Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2022 р. № 575 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2022-п#Text>> (дата звернення: 10.07.2022)

зонами інших територій природно-заповідного фонду, шкода визначена у розмірі 14 387 грн, вертольота та малого літального апарата нижче ніж 200 м – 21 581 грн; посадка вертольота та малого літального апарата на територію природного заповідника та заповідну зону інших територій природно-заповідного фонду – 28 775 грн.

Оскільки цим документом не передбачено застережень щодо його дії в умовах воєнного стану, то він може бути застосований для визначення екологічної шкоди від незаконного проникнення військової техніки РФ на території природно-заповідного фонду України. Однак розмір такс не враховує різниці між шумовим та іншим негативним впливом і антропогенним навантаженням від цивільної та військової техніки. Видається, що шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про природно-заповідний фонд України армією окупанта повинна обчислюватися у кратному розмірі. З огляду на те, що велика кількість одиниць ворожої військової техніки з початку повномасштабного вторгнення перебувала у межах території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника і зараз перебуває на тимчасово окупованій території біосферних заповідників Асканія Нова та Чорноморського біозаповідника, інших заповідних територіях України, то розмір шкоди, обрахований за цими таксами також може бути дуже значним. Однак проблематичним є збір фактичних даних про конкретні випадки таких порушень законодавства про природно-заповідний фонд України.

Доказова база для фіксації екологічної шкоди внаслідок збройної агресії може формуватися не тільки у результаті вчинення традиційних процесуальних дій, а й за допомогою сучасних диджитал-технологій. Корисним може бути досвід *RebuildUA* – волонтерської ініціативи сервісу аналітики для управління земельним банком *Vkursi Zemli* та агро-тех-компанії *SmartFarming*, що оцифровує сільськогосподарські землі за допомогою дронів. Ними, разом із фахівцями архітектурної організації “Урбанина” та Київської школи економіки (KSE) було оцінено на суму 922 млн доларів руйнування звільненого від окупантів м. Ірпінь. Технології для аграріїв стали у нагоді й у фіксації воєнних втрат¹² і можуть бути використані для здійснення деталізованих знімків для ортофото-планів знищених війною лісових масивів, територій природно-заповідного фонду тощо. Це переконує, що сучасною формою збору даних про факти негативного впливу на довкілля внаслідок ведення бойових дій на території України є аерофотозйомка, результати проведення якої дають змогу відстежувати динаміку руйнації навколишнього природного середовища з чіткою фіксацією часового періоду та геолокації.

¹² Російські окупанти зруйнували половину Ірпіня: як технології допомагають оцінити збитки <<https://forbes.ua/inside/rosiyski-okupanti-zruynuvali-polovinu-irpenya-yak-tehnologii-dopomogli-otsiniti-zbitki-u-922-mln-08072022-7062>> (дата звернення: 10.07.2022).

Окремим документом, що враховує особливості воєнного стану, є Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану¹³. Ця Методика визначає порядок розрахунку розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам державами, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та фізичними особами через забруднення ґрунтів, засмічення земель, допущених унаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану внаслідок їх дій або бездіяльності на усіх землях України незалежно від їх категорій та форм власності. Розмір шкоди обчислюється уповноваженими особами, що здійснюють державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, тобто представниками Державної екологічної інспекції на основі матеріалів, що підтверджують факти забруднення ґрунтів.

Відповідно до Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин у атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди¹⁴ можуть бути розраховані обсяги викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря внаслідок обстрілів РФ, а також розмір завданої такими викидами шкоди довікля України. До прикладу, при згоранні 1 га лісу шкода від викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря може скласти понад 1,3 млн грн, а станом на початок липня 2022 р. вже згоріло понад 50 тис. га лісів. Натомість шкода від згорання нафтопродуктів та хімікатів є набагато більшою. Так, внаслідок згорання 100 т дизельного палива розмір завданої шкоди перевищує 3,6 млн грн.

Окремим напрямом вдосконалення методики визначення шкоди навколишньому природному середовищу, як наголошують вітчизняні експерти, є необхідність впровадження концепції екосистемних послуг, яка вже застосовується у країнах Європейського Союзу (далі – ЄС). Врахування екосистемних послуг при розрахунках шкоди та збитків є важливим для подальшого підтримання економічних можливостей і забезпечення відновлення середовища існування людей¹⁵. Ця концепція дасть змогу монетизувати вартість втрат екосистем від збройної агресії РФ та

¹³ Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 4 квітня 2022 р. № 167 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text>> (дата звернення: 10.07.2022).

¹⁴ Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 квітня 2022 р. № 175 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text>>(дата звернення: 10.07.2022).

¹⁵ Росохата (н 9) 142.

якісно трансформувати існуючий в Україні економічний механізм забезпечення охорони довкілля на засадах комплексності та превентивності.

Прецеденти щодо компенсації завданих довкіллю збитків і втрати здатності навколишнього середовища надавати товари та послуги вже є у міжнародній практиці. Зокрема, Міжнародний суд ООН у справі “Коста-Ріка проти Нікарагуа” (2018 р.) встановив, що розрахунок екологічної шкоди має враховувати і розмір збитків у зв’язку з втратою здатності навколишнього середовища надавати товари та послуги (екосистемні послуги)¹⁶.

Розуміючи, що процедура репарацій РФ за руйнування України є довготривалою і складною, нашій державі необхідно невідкладно напрацьовувати механізми відбудови України і відновлення довкілля завдяки вітчизняним ресурсам та міжнародній співпраці країн-партнерів. Так, у швейцарському м. Лугано 4–5 липня 2022 р. відбулася Конференція з питань відновлення України (*Ukraine Recovery Conference, URC2022*), у підсумковому документі якої (“Декларація Лугано”) представники понад 40 країн світу і близько 20 міжнародних організацій засвідчили повну відданість підтримці України на її шляху відновлення після військової агресії РФ на початковій стадії і в довгостроковій перспективі та пов’язують це з європейською перспективою України та статусом країни – кандидата в ЄС. У Керівних принципах процесу відновлення України (“Принципи Лугано”) наголошено на тому, що процес відновлення має забезпечити сталу перебудову України, яка узгоджується з Порядком денним сталого розвитку до 2030 року та Паризькою угодою, інтегруючи соціальні, економічні та екологічні аспекти, зокрема Зелений курс¹⁷. Відтак відновлення довкілля по завершенню воєнних дій в Україні повинно відбуватися на засадах сталого розвитку та формувати передумови для досягнення кліматичної нейтральності України.

Висновки. Отже, юридичний механізм визначення та відшкодування екологічної шкоди, завданої природному середовищу України внаслідок воєнної агресії РФ, формують такі його компоненти:

- 1) міжнародні конвенції, що є основою міжнародно-правової відповідальності РФ за порушення вимог міжнародної безпеки та миру;
- 2) багатосторонні природоохоронні угоди, що встановлюють заборону воєнного чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на довкілля;
- 3) національна правова база, що є підставою розрахунку екологічних збитків і втрат від збройної агресії РФ;

¹⁶ Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) <<https://www.icj-cij.org/en/case/150>> (accessed: 10.07.2022).

¹⁷ Керівні принципи процесу відновлення України (“Принципи Лугано”) <<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/2022/05.07/Lugano%20Declaration%20URC2022.pdf>> (дата звернення: 10.07.2022).

- 4) діяльність Державної екологічної інспекції України та її Оперативного штабу, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Спеціалізованої екологічної прокуратури Офісу Генеральної прокуратури України (інституційна складова);
- 5) проведення державного екологічного контролю, постійного моніторингу довкілля та його природних компонентів, збору доказової бази та належної фіксації фактів заподіяння екологічної шкоди (функціональна складова);
- 6) залучення закордонних експертів та інші форми міжнародного співробітництва для оцінювання та верифікації розмірів шкоди, завданої довкіллю України в умовах війни, а також здійснення пострайдуційного моніторингу;
- 7) підготовка позовів до міжнародних юрисдикційних органів про відшкодування шкоди, заподіяної природному середовищу України внаслідок воєнної агресії РФ;
- 8) ініціювання Україною роботи Компенсаційного комітету та Компенсаційної комісії ООН для встановлення та відшкодування екологічної шкоди, завданої РФ у російсько-українській війні;
- 9) залучення коштів міжнародних фондів, міжнародних організацій та окремих держав до відновлення довкілля у повоєнний період.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Hrynychak V, *Dyplomatychni zasoby myrnoho vrehuliuvannia mizhnarodnykh superechnosti (mizhnarodno-pravovi aspekty)* (LNU imeni Ivana Franka 2012) (in Ukrainian).
2. Medvedieva M, *Teoretychni ta praktychni aspekty realizatsii mizhnarodno-pravovykh norm u haluzi okhorony navkolyshnoho sere dovnyshcha* (Feniks 2012) (in Ukrainian).
3. Kopylov M, *Yuridichieskaia otvetstvennost za ekolohicheskie priestuplieniia* (RUDN 2004) (in Russian).

Edited books

4. Kravchenko O (zah red), *Voienni dii na skhodi Ukrainy – tsyvilizatsiini vyklyky liudstvu* (EPL 2015) (in Ukrainian).

Journal articles

5. Keiver M. 'The Pacific salmon war: The defense of necessity revisited' (1998) 21 Dalhousie Law Journal 408–28 (in English).
6. Rosokhata D, 'Rol orhaniv ekolohichnoho kontroliu u fiksatsii voiennykh zlochyniv proty dovkillia na terytorii Ukrainy (2022) 74 Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna 139–46 (in Ukrainian).

Websites

7. Rosiiski okupanty zruinuvaly polovynu Irpinia: yak tekhnolohii dopomahaiut otsinyty zbytky <<https://forbes.ua/inside/rosiyski-okupanti-zruynuvali-polovynu-irpenya-yak-tekhnologii-dopomogli-otsiniti-zbitki-u-922-mln-08072022-7062>> (accessed: 10.07.2022) (in Ukrainian).

LEGAL MECHANISM FOR DETERMINING ENVIRONMENTAL
DAMAGE AND ITS SPECIFICITY IN THE CONDITIONS OF RUSSIA'S
MILITARY AGGRESSION AGAINST UKRAINE

ABSTRACT. The purpose of the article is to define a complex of organizational and legal tools of the legal mechanism for the formation of reliable data on the facts of the destruction of the natural environment of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation (RF), which can serve as a basis for bringing the aggressor state to international legal responsibility for compensation for environmental damage caused to Ukraine.

A number of international legal documents are analyzed, which are sources of international humanitarian law and multilateral environmental protection agreements, which give Ukraine a reason to count on bringing the Russian Federation as an aggressor state to international legal responsibility and paying reparations for the destruction of the environment as a result of the Russian-Ukrainian war.

From the point of view of the formation of the evidence base, it was emphasized that it is important to compare the data of the monitoring of the environment and certain natural resources that existed before the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine and from the moment of the infliction of environmental damage as a result of armed aggression, proving the cause-and-effect relationship between the facts of the occurrence and environmental damage.

It has been established that, in accordance with the UN Charter, the Ukrainian army opposes unprovoked armed aggression by the Russian Federation and uses force exclusively for the purpose of defense, protection of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, therefore sanctions of international legal responsibility for causing damage to the environment as a result of the military actions of the Armed Forces should not be applied to our state.

The institutional component of the legal mechanism for determining and recording the damage caused to the environment of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation is outlined: the State Environmental Inspection of Ukraine and its Operational Headquarters, the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, the Specialized Environmental Prosecutor's Office of the State Prosecutor's Office of Ukraine, which comprehensively ensure the implementation of state environmental control, implementation constant monitoring of the environment and its natural components, collection of the evidence base and proper recording of the facts of environmental damage. The idea of the need to improve the methodology for determining damage to the natural environment by implementing the concept of ecosystem services was supported.

There have been analyzed the normative legal acts of Ukraine, which are the basis for calculating environmental damages and losses from the Russia's armed aggression. It emphasized the importance of involving foreign experts and activating other forms of international cooperation for assessing and verifying the extent of damage caused to Ukraine's environment during the war, as well as post-blast monitoring.

KEYWORDS: environmental protection and restoration; reparations; environmental crimes; environmental control; environmental monitoring; ecosystem services.